

Magyar
IRODALMI
RITKASÁGOK
Szerkeszti Vajthó László

40.

BÁRÓ
WESSELÉNYI MIKLÓS
NAPLÓJÁBÓL

A Magyar Irodalmi Ritkaságok eddig megjelent számai:

1. Bessenyei György: A törvénynek útja. Tudós társaság. (A budapesti Berzsenyi Dániel-reálgimnázium 1929—30. évi VIII. osztálya.) Ára 1.— P.
2. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. (A budapesti Berzsenyi Dániel-reálgimnázium 1930—31. évi VIII. osztálya.) Ára 2.— P.
3. Benyák Bernát: Joas. Piarista iskoladráma, 1770. (Budapesti kegyestanítórendi kath. gimnázium. Dr. Perényi József tanár.) Ára 1-50 P.
4. Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék. Bécs, 1790. (Budapesti Verbőczy István-reálgimnázium. Dr. Várady Zoltán tanár.) Ára —80 P.
5. Károlyi Gáspár: Két könyv... Debrecen, 1563. (Budapesti Év. Leánykollégium. Jablonowsky Piroska tanár.) Ára 1-50 P.
6. Szemelvények Temesvári Pelbárt műveiből. (Budapesti ciszterci-rendi Szent Imre-gimnázium. Dr. Brisis Frigyes tanár.) Ára 2.— P.
7. Péterfy Jenő zenekritikái. (A budapesti Berzsenyi Dániel-reálgimnázium 1930—31. évi VIII. osztálya.) Ára 1-50 P.
8. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. (A debreceni ref. kollégium gimnáziumának 1931—32. évi VIII. A. osztálya. Dr. Zsigmond Ferenc egyetemi rk. tanár.) Ára 1.— P.
9. Dugonics András Magyar példabeszédek és jeles közmondások c. gyűjteményéből. (Szabó Béla polg. isk. igazgató.) Ára 1.— P.
10. Kazinczy világa. (Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. Dr. Vajthó László tanár.) Ára 3.— P.
11. Szent Erzsébet legendája. Szent Elek legendája. Halál Himnusza. (A Ciszterci Rend bajai III. Béla-reálgimnáziuma. Dr. Tordai Ányos igazgató.) Ára 1.— P.
12. Siralmas panasz. (Budapesti Zrínyi Miklós-reálgimnázium. Dr. Ollé István tanár.) Ára 1-50 P.
13. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Második sorozat. (A debreceni fiú felső kereskedelmi iskola önképzőköre. Dr. Juhász Géza tanár.) Ára 1-50 P.
14. Vedres István: A Tiszát a Dunával öszbekapcsoló új hajókázható csatorna. 1805. (Budapest-Székesfővárosi „Gróf Széchenyi István“ felső kereskedelmi iskola. Dr. Farkas László tanár.) Ára 1-50 P.

Wesselenyi Miklós
[Signature]

~~RM~~
111 W/12
1/2
MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ

XL. SZÁM

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS

„AZ ÁRVIZI HAJÓS” NAPLÓJA

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS KIADTA

DR. RUBINYI MÓZES :

IRÁNYÍTÁSÁVAL

A SZÉKESFŐVÁROSI VI. KERÜLETI
IZABELLA-UTCAI BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS
FIÚ FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA IFJÚSÁGA

ELŐSZÓT ÍRT HOZZA

DR. BANKÓ LAJOS

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS ARCKÉPÉVEL

2282

102256

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

ROM. KAT. SZ. HAZIOR
IFJUSÁGI
KÖNYVTÁRA

A kiadás irodalmi részét a IV. A. osztály következő tanulói végezték ; Barna T. Miklós, Farkas József, Heinrich Imre, Könczöl Géza, Lugosi Vilmos, Markovits Vilmos, Méth István, Riesz János, Sziklaváry Vilmos, Vidor István, Winkler László.

* * *

A kiadás adminisztratív részében a IV. B. osztály következő tanulói munkálkodtak : Csizmadia József, Fischer János, Gyürk György, Józsa Jenő, Kurzweil Endre, Szénási Ferenc.

ELŐSZÓ.

Írta: Dr. Bankó Lajos.

1838. március 13-ának éjtszakáján vész-hirdető hangon szólaltak meg Pest város harangjai. A félrevert harangok rémületkeltő szava adta tudtára a lakosságnak, hogy a város mellett csendesesen hömpölygő folyam kilépett korlátai közül és szilajjá vált áradata gyorsan dagadó hullámaival vészt és pusztulást zúdít a városra. A harangok segítségért kiáltó szava nem volt oknélküli: „A március 15-ére felkelő nap egy tengerre és ezreknek abba temetett vagyónára és romtömegre terjesztette halvány sugarait.“

Örök gyengéje az embernek, hogy a vész perceiben a legtöbben csak magukra gondolnak. Volt egy férfiú — jellemére és természetére egyaránt méltó e névre —, akihez elért a síró-rívó nők és gyermekek jaja; aki csónakjával mindenütt ott van, és akkor van ott, ahol és amikor legnagyobb a veszély. Az éj setétjében, napokon át alig pihenve, segítve, buzdítva, a mentést szervezve áll a legjobbak élén. A történelem az „árvízi haiós“ névvel tisztelte meg és iskolánk büszkén viseli homlokzatán nagy pátrónusának, báró Wesselényi Miklósnak nevét.

Azóta 100 esztendő telt el s ez az évforduló esemény a magyar székesfőváros történetében. Őszinte örömmel fogadtam tehát dr. Rubinyi Mózes tanártársamnak szép gondolatát, hogy nagy pátrónusunk iránti hálás tiszteletünk és róla való megemlékezésünk jeléül iskolánk ifjúsága sajtó alá rendezze báró Wesselényi Miklós naplójának azt a részletét, melyben maga mondja el ama napok borzalmainak történetét és lelke hányódásait a szomorú napokban tapasztaltak nyomán.

Ifjúságunk e kis könyvben maga örökíti meg annak emlékét, aki áldozatos hazaszeretetével minden idők magyar ifjúságának ideálja marad. Olvassák e naplót tanítványaink, de Wesselényi Miklós példájából megtanulhatja az egész magyar ifjúság is, mit tesz az igaz magyar lélek, ha veszedelem fenyegeti városát, hazáját, nemzetét!

BEVEZETÉS.

I.

A történelmi Magyarország határához közel, Szilágy vármegyében, a Szamos völgyében, gyönyörű táj közepén, hegyoldalon áll a zsidó kastély, a nemes Wesselényi-család otthona. A kastély mai alakját id. br. Wesselényi Miklós életében nyerte. A család a zsidó uralmat még 1584-ben kapta. A kastély maga, ennek a rendkívül érdekes családnak ősi otthona, sok boldogságot látott falain belül, egyszerű és erőslelkű magyar úri család életét, és nem egy szerencsétlenséget a falai alatt. Az a kénes forrás, mely a kastély közelében fakad, sok szomorú magyar lelkét emlékeztette a pokol kínjaira. 1705. november 11-én Rákóczi Ferenc hadai itt szenvedtek vereséget és 1849. augusztus 25-én Kazinczy tábornok honvédjei itt teték le a fegyvert az oroszok előtt...

Sűrűvérű magyarok voltak ezek a Wesselényiek.

Az apa, id. Wesselényi Miklós báró itt született 1750. december 11-én, itt is halt meg alig 59 éves korában (1809. október 25-én). Bethlen-husár volt, indulatos, szenvedélyes lélek, katonai rangjáról is le kellett mondania indulatossága miatt... Egy középkorból itt-

felejtett becsületes dalia volt. Mikor a nagyon is aulikus Haller gróffal összeveszett, ez a szabadságrajongó magyar úr fogta magát, formális hadat vezetett a Haller-vár ellen, a vár akkori urát, egy kapitányt, egyszerűen elfogta. Egy kései nagy magyar író, Mikszáth Kálmán regénye, a Beszterce ostroma édes humorának zamatát érezzük szánkban, amikor a mi Wesselényink apjának pályáját nézik csodálkozó szeméink. II. József Kufsteinba záratta ezt a XVIII. századba tévedt középkori daliát. Nyolc évig raboskodott a kufsteini kazamatákban — sok nagy magyar lélek kínhelyén — s csak az a hűséges jó felesége, Cserey Ilona, szabadította ki.

Tüzes, ellenzéki, magyarlelkű szónok volt; Közép-Szolnok vármegye főispáni helytartója lett 1804-ben. Ekkor történt egyszer, hogy nagy ebédet adott zsibói kastélyában. Idősebb Wesselényi Miklós báró büszke volt a kitűnő boraira s rendkívül bosszantotta, ha valaki nem dicsérte a pincéjéből felkerült nektárt. Az ebédre hivatalosak voltak a megye összes előkelőségei. A többiek közt egy Csomós nevű úr is, aki bizalmas barátságban állt a házigazdával.

Ebéd közben persze szóba jött a bor.

— Ittak-e uraim ennél jobb bort valahol?
— kérdi vendégeit Wesselényi.

Mielőtt a többiek szóhoz jutottak volna, Csomós rákiáltja:

— Ittam bíz én.

Wesselényi egy szempillantás alatt lerántotta az egész asztalterítéket. A sok drága edény csörömpölve tört szét, az aranyszínű bor apró tócsákban állt a padlózaton.

Wesselényi felállt a székről és rendelkezett, hogy egy másik szobában újra terítsenek. Ismét asztalhoz ültek. A tányérok mellett ott állottak gyönyörű üvegekben a legfinomabb borok.

— Igyék kend ebből a borból! — szólt Wesselényi Csomóshoz. — Ennél is ivott jobbat?

— Ittam bíz én! . . .

Wesselényi szeme tűzben égett, iszonyú dühvel ragadta meg az asztalt, hogy feldöntse, mikor Csomós hirtelen így egészítette ki mondatát:

— A méltóságod pincéjéből . . .

— Az már más! — felelte megszelídülve Wesselényi.

Emlékét Berzsenyi Dániel örökítette meg a Wesselényi halála alkalmával írott remek ódájában. Abban énekli róla:

*Nem úgy jelentél meg te hazád egén,
Mint egy szökőfény, mely mosolyog s kivész,
Mint egy szivárvány tarka párák
Kölcsönözött ragyogásaikkal.*

*Te, mint az orkán s mint az olimpi láng
Megráztad a gőztorlatok álpesit,
S villámszavad megszegyeníté
A gonoszok s cudarok dagályát.*

*A jók csudáltuk, mint az Egész szavát
Titkon segítő mennyei tüneményt:
Neved dicsőült Wesselényi,
Rettenetes vala és imádott.*

Ilyen volt fia, az ifjabb Wesselényi Miklós báró is. Atlétai termet, szava mint az orkán, úgy harsogott. Az ő „neve is rettenetes vala és imádott“. Ő is Zsibón született (1796-ban), a halál őt is korán, alig 54 éves korában érte utol, de már Pesten (1850. ápr. 21.). Ifjabb Wesselényi Miklós báró a magyar országépítő reformnemzedék tagja volt. Akkor tűnt fel ő is, amikor a XIX. század harmadik évtizedében feltámadt a magyar politikai és szellemi élet. Széchenyi az országot járta, éppen lent voltak a fiatal Rédey gróffal és Cserey Farkas őrnaggyal (Wesselényi rokonával) az Alföldön.

Akkoriban mocsaras és nádas pocsolyák csillogtak az égő nap tüzeiben s útjukban feltűnt maga a Hortobágy-folyó is, amelyen kétkerekű malom örölte a pásztornép gabonáját. Átlovagoltak a folyó öreg hídján — kőből volt, mint valami római építmény. A csárda ott volt a híd mellett. István grófnak a balkáni vendégfogadókát juttatta eszébe. A hatalmas ivószobában félhomály derengett. A két apró ablakon, amelynek minden második tábláján zsíros papír vagy rongy helyettesítette az üveget, alig szűrődött át valami a napsugarakból. Hűvös földszag csapta meg orrukat, mintha pincében járnának s először egy óriási komondoron kel-

lett átlépniök, aztán vigyázva botorkáltak tovább, mert a vertföldes padmalyon egy öreg tyúkanyó a csirkéit vezetgette. Gyalulatlan hosszú faasztal mellett ugyanolyan egyszerű padok sorakoztak jobbról és balról.

A hosszú asztal egyik végén egy bőrbekecses, roppanttermetű nemesember ült; mogorván maga elé bámult s egyik kezében kesztyűjét és lovaglópalcáját tartotta, a másikkal pedig borospoharát szorongatta.

Utolsónak köztük Cserey őrnagy lépett a szobába. Megállt az ajtóban, összevonta sötét-szőke bozontos szemöldökét, füttyentett egyet és boldogan felkiáltott:

— Hát te itt vagy, Miklós?

Mélyen dörgő hang mordult fel az asztal végéről.

— Adjon Isten, Farkas.

Az őrnagy és a fiatal nemes összeölelkeztek. Széchenyi István gróf csodálkozva nézte a furcsa jelenetet. A nagy, testes vidéki gavallér első pillanatra ellenszenvet ébresztett benne.

— Wesselényi Miklós báró.

Ott a hortobágyi csárdában ismerkedtek meg: Széchenyi István gróf és ifj. Wesselényi Miklós báró.* A gróf már régebben hallotta em-

* Surányi Miklós valóságmegközelítő elképzelése után.

legetni: „Ha lovat, ménest és lóidomítást akarsz látni, menj Zsibóra Wesselényihez.“ Egyéb sem kellett a cenki főúrnak. Hát még amikor megtudta, hogy ez a robusztus magyar úr a bekecse zsebében könyveket hurcolt: Kleist, Horatius és Berzsenyi Dániel könyveit.

A legnagyobb magyar angol-francia útjára már vele ment s midőn visszatértek, Wesselényi az országgyűlési főrendű ellenzék egyik vezére lett. Bukarestben 1833-ban jelent meg a Bal-ítéletek c. könyve, mely soká tiltott könyv maradt. S midőn az 1834-i országgyűlést berekesztették, perbefogták két helyen is: Nagy-Magyarországon és Erdélyben. Amott azért, mert könyomdát állított fel s azon az országgyűlés tárgyalásait lenyomatta, Erdélyben pedig azért a beszédéért, amelyet a szatmárvármegyei közgyűlésen mondott az örökváltság tárgyában. Kölcsény volt a védője. És ekkor egyszerre csak maga a természet szólott bele ennek a nagy magyar férfiúnak az életébe, dörgő hangon, borzalmas robajjal, mely még a tűzvésznél is félelmetesebb . . .

II.

Az árvíz vetette felszínre a magyar főváros régi életének sok baját-gondját, de azt a ladikot is, amelyen Wesselényi megmutatta, hogy földi porhüvelyében egy nagy politikus, egy lelkes magyar mellett egy igaz ember érző szívét is magába zárja. Az árvíz történetét nem

a történelmi és hivatalos följegyzések őrzik a maga valóságában. Az ilyen váratlanul betörő eseményekről a *magánfeljegyzések*, a *naplók* adják a legközvetlenebb leírást. De még ezek a magánfeljegyzések sem mindig adnak hű képet. Íme például maga Széchenyi is írt naplójegyzeteket és ezekből azt látjuk, hogy a legnagyobb magyar számára az egész árvíz nem volt olyan nagy esemény, mint a Wesselényi számára. Széchenyi befelé élő, rendkívül ideges, vergődő hazafi volt, e napokban betegeskedett is s egyébként is az ő óriási elgondolásai mellett, amelyek a szédítő jövőt ölelték föl, az árvíz a jelen egy kis alkalmi kellemetlensége volt. 1838. március 13-án naplójába pontosan följegyzi, hogyan érzi magát, milyen az idő, hány órakerülnek az ebédhez és megemlíti: „A víz nagyon nagy . . . A Kemnitzer-háznál a jég valóban csaknem az első emeletig ér fel . . .“ Március 14-én írja (idézzük az eredeti német nyelvet): „Man fährt mit Csina-keln in den Gassen herum.“ Mindenféle személyes ügye után egyszerre csak odaveti: „*Wesselényi arbeitete die ganze Nacht.*“ Március 15-én felrohan feleségéért, szinte megbotráncozva meséli, hogy amint belép a szobába, Crescence nyugodtan fésülgeti a „lokni-jait“, alig akar menekülni. Március 16-i följegyzéseiben csakúgy odaveti: „*Eine Art Panica.*“

Ami Széchenyi számára egy odavetett mondat: „*Wesselényi egész éjjel dolgozik*“, az Wesselényi számára egy élet izgalmas emléke, egy

nagy hazafi rohanó munkája, egy magyar úr lovagias ténykedése, egy jó ember önzetlen buzgólkodása embertársai érdekében.

III.

Wesselényi Miklós báró árvízi naplóját az árvíz félévszázados évfordulója alkalmából 1888-ban P. Szathmáry Károly, a valamikor oly népszerű történelmi regényíró kiadta a Vasárnapi Újságban. A nagy katasztrófáról akkor még alig volt egyéb feljegyzés Jókai remek leírásainál (a Kárpáthy Zoltánban) s az egykorú, csekély terjedelmű hivatalos jellegű tudósításoknál. Amazok bőven ontották a remek rajzokat, de természetesen több közük volt a költő képzeletéhez, mint a valósághoz, emezek közelebb voltak a valósághoz, de a hivatalos elfogultság s a szűkszavúság nem vált előnyükre.

P. Szathmáry Károly az árvízi hajós fiától, legifjabb (III.) Wesselényi Miklós bárótól szerezte meg a kéziratot. Valóban ezek a feljegyzések magukon viselik a közvetlenség bélyegét, mintha az egész árvizet szemünk előtt látnók megrázóan borzalmas epizódjaival együtt.

Ez a napló a százévelőtti fővárost mutatja, az ijedelem, a rettegés, a menekülés pongyolájában. 1838-ban ez a főváros még tökéletesen német volt. Polgárai, még a magyar főurak is, mindannyian németül beszéltek. S ezzel kapcsolatban P. Szathmáry Károly érdekes gon-

dolatot vet fel. Az 1838-i árvíz a *német* Pestet sodorta el és a nagy csapás után hamvaiból fölemelkedő magyar főváros újjászületése e napokkal kezdődik. „Így teszi a jó Isten — írja Szathmáry — néha még a nagy csapásokat is áldássá.“

Az árvízi hajós följegyzései a kortárs igaz meglátásai, a főhős friss élményei; kissé régies, de világos ablak: rajta keresztül belenézünk fővárosunk multjának egy izgalmasan érdekes és tanulságos nagy jelenetébe. Naplójegyzeteinek azon részeit, amelyek az árvízzel foglalkoznak, az árvíz 100. évfordulójára sajtó alá rendezte a Wesselényi Miklós báróról elnevezett székesfővárosi községi felsőkereskedelmi iskola ifjúsága. A mai Wesselényi-diákok, a mi diákjaink így ünneplik a nagy évfordulót.

*

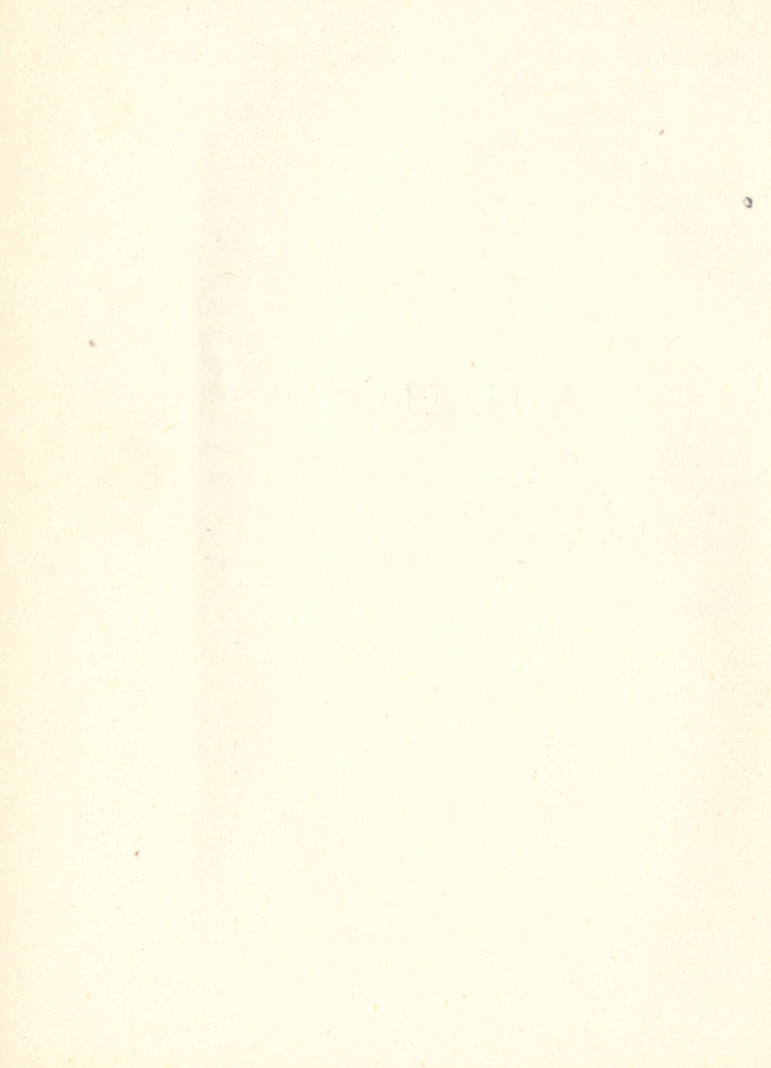
Az árvízi hajós naplójegyzetei azt az izgalmas kérdést vetik fel: használt-e az emberfelettien emberséges viselkedés Wesselényi nagy ügye szempontjából. A felelet erre a kérdésre már akkor nem volt egységes. A természetes az lett volna, hogy ennek a nagy embernek önzetlen, áldozatos életmentése a köszívűeket is meglágyítja és engedékenységre bírja. Sajnos nem ezt a véleményt igazolták a későbbi események, hanem azokét, akik attól féltek, hogy Wesselényi emelkedő népszerűsége irigyeit még gonoszabb gyűlöletre izgatja. Naplójában olvassuk, hogy az ő, talán elfogult fel-

fogása szerint még magyar baráti köre sem úgy viselkedett, ahogy elvárhatta volna. Még talán Széchenyi sem! Ezt a túlzását izgatott kedélyállapota eléggé megmagyarázza.

Elítélték. Ezt az embert, aki emberségében, szenvedéseiben, nyakas becsületességében erkölcsileg néha a legnagyobbbnál is nagyobbak tűnik fel, ezt az embert a budai várba zárták s ott szerzett szembaját szabadulása után Gräfenbergben, önkéntes számkivetésben próbálta gyógyíttgatni. A nagy ember testileg-lelkileg összeomlott. Negyvennyolcas szereplése már csak önmagának árnyékmozdulata volt. Átélté 1848 mozgalmas égbeszárnyalását és 1849 földrezuhanását. A halál 1850-ben már csak egy megtört férfit talált, utolsó vonaglásában. De ő maga töretlen nagyságában él munkáiban és az árvíz 100. évfordulóján egy nemzet soha el nem múló hálájával gondol rája.

Rubinyi Mózes.

A NAPLÓ

1038 március

102256
13-ikán kedden írtam. Szép nap. A jég körül jártam. Temérdek ember a Duna partján. Csapodyval a kaszinó vendéglőjében ebédeltem. Ebéd alatt indult meg a jég; darabig csendes méltósággal, robaj nélkül ment, később megállott s az emberek újra kezdték rajta járni. Öt órakor újra megindult s nemsokára tornyosulni kezdett s főni és forrni, a jégtömegeket duzzadva emelő s újra szétzúzó hatalma a dühöngni készülő Dunának. A víz már partjain túl lejtett, a kőkorlátoknak már csak tetői látszottak s helyenként a most csinált ganajgátig terjedt. A bőszült folyam a váci töltést átszakasztotta, de a jég folyvást haladván, a nézők csoportja s majd minden azt hitte, hogy már kiöntötte mérgét. Én is ezen reményben színházba mentem. Beatrice di Tendát adták legelőbb és Schodelné* igen szépen énekelt. Még nem volt vége a darabnak, midőn híre futamodott, hogy a víz már benn van a városban. A Duna felé siettemben a víz még csak szívárgott át a kiscsónakon. Hazamenvén lovat nyergeltetni, midőn a város piacára értem, már omlott a

* L. kiadványunk végén a jegyzeteket.

hullám a Váci-utcán lefelé, bajjal tudtam ezzel szembe s csaknem hasig vízben lovagolni. — Már a német színház és Dorottya-utca is borítva valának vízzel. *Károlyi* Györggyel *Széchenyi* szállására lovagoltunk, onnan ki az országúton a linea felé, ezen még innen értünk oda, hol a víz keresztül száguldott a Therezia- és Józsefváros felé. Azon biztosításra, hogy a víz már száll, visszatértünk s én azon hiedelemben, hogy ezen ijesztéssel s látvány-adással ősz Dunánk be fogja érni, éjjél után haza mentem.

Midőn leszálltam szegény *Hozd-alám*-omról, nem gondoltam, hogy ez lett legyen rajta utolsó lovaglásom s midőn ágyamba feküdtem, hogy én e házban is többet ne háljak. Alig szenderedtem el, midőn János azon hírrel jött be, hogy már kapunk előtt a víz. Átküldöttem, hogy Tánzeréket költse fel. Magam is átmentem, de lakásom előtt már térdig vízben. A félrevert harangok kongása s a még csak helyenként felrémuult nép süket moraja, mely az éj csendjén keresztül mint egy baljóslat hangzott, az egésznek keblet szorító alakot adott. Én megvallom, még mind azt hittem, hogy az ár már elérte felső fokát s csakhamar szállni is kezdett a víz szállásom előtt is. Tánzeréket s a gyermekeket bátorítottam, a víz oda még nem hatott volt s csak megnyugtatójukra nézve tartottam helyesnek, hogy kapujok alatt minden cselédség s lovászság gátcsinálással foglalatoskodott.

Kevés idő múlva fellebb kezdett a víz emelkedni s egy kívülről jövő fertálymester tudtomra adta, hogy a soroksári töltésen keresztül tódul a víz. Veszélyt — megvallom — az enyémekekre és tájékunkra nézve még akkor sem gyanítottam, mégis kértem Tánzeréket, hogy ha a víz növekszik, menjenek át szállásomra, gyermekeimnek pedig tüsténti átvitele iránt rendelést tettem. Ezzel reggeli 5 óra tájban beindultam a városba, hallván, hogy a városházánál vannak csolnakok, oda szándékoztam, onnan oda evezendő, hol szükség leend.

A Kígyó-utcát már csaknem egészen víz alatt találtam, előbb térdig, majd övig gázolva haladtam s megtérni már nem akarván, nyakig érő vízben értem a város-piacra, hol egy ladikot sem találtam. Ezen sikernélküli fürdésből visszajövén, alig léptem szárazra, midőn minden ruhám testemre kezdett fagyni s míg Helmeczyhez értem (Trattner-Károlyi-házban, alig egy pár száz lépésre), már jégkéreg borított. Kénytelen voltam itt levetkőzni s egy darabig mulatni, míg dermedő tetemim valamennyire felengedtek. Ha lábamon lévő sebeim arra nem kényszerítenek — gondolom — erőt tudtam volna a hidegben venni. Haza küldtem köntös és felsőruha után. Későn érkezett azzal János, mert már egy darabig ladikkal kellett jönnie. Mihelyt felöltözhettem, csolnakot keresni indultam a Sebestyén-piacra, ott jövő-menő hajókat s temérdek népet találtam.

(14-ikén szerdán.)

E szomorú napnak reggelén 7 és 8 óra közt egy ladikra ültem, mellyel éppen *Havas* senator jött. Vele a belváros utcáin eveztünk s a Váci-, Kishíd-, Aranykéz- és más utcákból hordtuk a menekvőket a Sebestyén-piacra. Én evezni és kormányozni kezdtem s a nevezett és a Leopold-, Kalap- és Apáca-utcákból többször rakodtunk meg. Havasnak minduntalan mondtam, hogy e tájból ki s a Ferencváros apróbb, alacsonyan fekvő utcáiba menjünk, de hiába. Senátorról senátorra jártunk, kérdeve: akarnak-e menni, vagy kell-e valami? Bosszúság emésztett a drága, a pótolhatatlan időt így elveszve látni. Képzelttem, hogy a külvárosok szegény lakosai kis házacskáikban minő rémületben lehetnek, de hogy annyi ezer élet forog veszélyben, azt nem gondoltam. Ha a házak összeomlanak — mely néhány óra múlva kezdődött — tudtam volna képzelni, erővel is rákényszeríteni Havast a veszély helyére sietni.

Szinte délig eveztünk benn a városban, ezen munka sem volt egészen hiába való, mert ha nem éppen jelen, de sietve közelgő veszélytől mentettünk meg sokakat. E tájon számos hajók jártak le és fel s talán több, mint amennyire szükség volt. A segíteni sietők közt kevés ismerőst s mágnásaink és ifjú uraink közül egyet sem láttam. Végre *Csekonics* jelent meg egy hajóban *Dessewffy* Auréllal; örültem látá-

sokon; kérdésemre, merre veszik útjokat s hol fognak dolgozni, ezt vevém feleletül Csekonics-tól: „Ich suche einen Stall für meine Pferde.“ Botránykozás, borzalom fogott el ennek hallására. A Sóház- és Molnár-utca felé a lövőhely háta mögött értünk ki a Széna-piacra. A ref. templom előtt sebesen rohant a víz keresztül, de még oly kicsiny volt, hogy a hajóból kiszállva kellett azt egy darabig húzni. Innen az Üllői-útra mentünk, Józsával és Radniccsal találkoztam, kik megnvugtattak afelől, hogy gyermekeim, Tánzerék mindnyájan s Bártfayék bátorságos helyre vannak víve. Ezt hallván, nem is eveztem a Károlyi-majorig, hanem azon inneni apróbb házak fedeleiről szedtük le az embereket. Volt lakásom kapujának feléig volt a víz emelkedve s az épület hátulsó szárnyának közepe már összeomolva. Néhány teher embert vittünk az országút még szárazban lévő részére (a múzeum előtt) s ezeknek jó szolgálatot tettünk, mert a honnan hoztuk, a ház nemsokára vízbedőlt.

A József- és Stáció-utcákból harsogott a segítségért kiáltók lármája, ide siettünk; sokat volt szerencsénk megmenteni. Már akkor kezdettek a házak omlani és dűledezni. Ezeknek ropogása, zuhanása, a vizek között emelkedő porfellegek, a rémítő sikoltás, sírás, ordítás, borzasztó képét mutatta a dúló enyészetnek.

A Múzeum-, Pacsirta- s még sok más, úgymint a Tavasz-, Városmajor-, Ősz-, Vad-

kecske-, Gyöngytyúk-utcákból soknak, igen soknak mentettük életét.

Kieveztünk a Kerepesi-útra s azon keresztül a Fűzfa- és Síp-utcából rakodtunk meg egypárszor emberekkel, kiket a *Prónay* Albert lakásával szemben a Huszár-ház mellett tettünk szárazra.

Reggel óta kétszer is változtak evezőink — ketten voltak — én eveztem és kormányoztam. *Havas* délután 5 óra tájban szárazra szállott. Én vissza a romok és dűledező házak közé. Midőn egyszer megint jól megterhelt hajómmal a szárazhoz értem *Prónay* Albertet láttam meg altánján másokkal együtt pipálni. Felkiáltok hozzá: „és te itt pipálsz?“ Ennek volt sikere, mert visszatértemben sem az altánon, sem otthon már nem volt, hanem ajtókból összeszegezett talpon elevezett és munkához látott. *Kossuthék* s a *Schodelné* ablaka alatt (a Salvator-gyógyszertár felett s azzal szemben) többízben mentem el s biztatva szóltam velök és ígértem, hogy eleséget fogok nekik vinni. *Schodelné* azonban kiköltözött szállásáról, *Kossuthékat* jó erős és magas lakásukban éppen nem félthettem. Azonban alkonyodni kezdett s a borult égből köd és hózivatar szállott le, az estét siettetni s az éjjelt feketébbé tenni.

Soha nem értem ennél borzasztóbb estét és éjjelt. Leírni az én tollam és talán senkinek is tolla nem képes. Az egészének minden egyes vonása olyan, mely már magában egy-egy rémítő képet alkotna; s százanként oly jelenetek,

együtt és egymással vetélkedve, melyek közül csak egynek is látása életfogytáig megmaradó borzasztó emlék. A düledékek, házromok, jégtömegek, bútorok, gerendák s minden más akadályok közt, csak alig s a legfeszültebb munkával lehetett a szűk utcákon haladni, honnan jött, hol volt s hova igyekezett az ember, mindenütt a roskadó épületek és fedelek lezuhanása fenyegette. Hol elől, hol hátmögül, hol oldalfelől omlott egy-egy épület össze. Csak ezeknek dörgő, ropogó, csörgő lármája nyomta el időről-időre a kétségbeesők hasító sikoltásait és segítségérti már rekedt könyörgéseit. Tízfelé is akarván s kelletvén menni s csak egyfelé mehetni; százat is látni egyszerre veszélyben s annak egyszerre csak harmadán segíthetni s a többit a halál torkában hagyni; visszautasítani a már merülésig teli hajótól az atyát, a férjet, kinek gyermekei vagy felesége már benn vannak s ezeknek jajjait s zokogását hallani, oly valami, mit képzelni is borzasztó, de tapasztalni s százszorosan tapasztalni szívetreperesztő.

Már csaknem 12 óráig folyvást és szakadatlan evezvén és dolgozván, átázva s elkényszeredve kifogytam erőmből, hajósaim is újra enni és nyugodni akartak s a munka további folytatására reá nem vehettem.

Így kénytelen voltam Prónay szállásánál, hol alul fogadó van, kiszállni. Ezen kényetelenség gyötrelmét s kínját az enyhítette valamenynyire, hogy az enyémen kívül még dolgozott vagy két hajó ugyanazon a tájon. Mégis bajo-

san tudtam volna ezen kénytelen nyugvást eltűrni, ha a fogadóban egy pár új evezőt s munkám folytatására a Prónay titoknokát, Füre-dyt s fia nevelőjét, a derék Teichgräbert nem kapom; ezeket elküldöttem hajómmal, azon nyugtató gondolattal, hogy ők nyugodtak levén, többet fognak tehetni, mint nekem s evezőimnek lankadt karjaink. — Ettem és ittam, mi jól esett a temérdek fáradság után s annak érzetében, hogy megérdemlem falatomat.

Mintegy három órát pihentem. Azalatt *Prónay Albert* is előkerült, kapitány *Behrend*-del, más hajón, melyet valahol requirált; ő is darabig nyugodt s tovább evezett. Prónaynál tudtam meg Bükytől, ki odamenekedett, hogy a szegény *Hozd-alám*-om vízbe fult. Más két lovamról se tudta megmondani, hogy hol vannak.

Tíz órakor szálltam megint vízre s a rémületek jelenetei közé. Jól fogott, hogy az este s ez éjjel hajósaim mind gajdosak voltak, józanon bajosan mertek volna oly helyekre menni, honnan kellett gyakran a szerencsétleneket kihozni. A szűk Síp-, Fűzfa-, Kis- és Nagy Diófa-, Kis- és Nagy-Kereszt-, Nyári-, Kis-Mező s Akáci-utcákon bolyongtam ez éjjel. A haladást gátló akadályok mindinkább szaporodtak. Előbb a legtávolabbi jajok felé törtünk s így a közelebb esdeklők mellett irgalom nélkül el kellett mennünk; de ama távollevőknek is többnyire csak részeit lehetett elhozni, a végveszély félelmi közt hátramaradóknak,

gyakran becsületszavamat adtam, hogy semmi el nem távoztathat hozzájuk visszatérésemtől s ez adott szó lehetetlenné tette visszatérő utamban másokra s a legmegszorultabbakra is hallgatni. Oly szerencsés voltam (hála érte a mennyek urának), hogy sem kiknek ily ígéret tettem, sem másoknál, kiket romok tetején vagy düledező fedeleken voltam kénytelen hagyni, egyszer is későn nem jöttem s rendre mind kimenthettem; többször megtörtént ellenben, hogy házak és fedelek, honnan öregeket, asszonyokat, gyermekeket s csecsemőket szedtünk le, alig távoztunk velük egy-két száz lépés- vagy ölnyire, rémítő robajjal zuhantak az egy, sőt helyenként két ölesnél is mélyebb hulámokba.

Éjfélt után a hold, habár sűrű fellegeken keresztül is, elevenítette az éj sötétségét, mégis mennyit nem adtam egy fáklyáért; csakugyan szerencsémre volt egy lámpásom s egy templomi nagy viasz-gyertyám. Öt óra tájban megint *Teichgräbernek* adtam hajómat által, hogy azzal visszajöveletemig dolgozzon; gyermekeimet indultam keresni s Bártfayékat, éreztem, hogy szabad s illő szívem ezen vágyát most már teljesítenem. Az Országúton s Hatvani-utcán még találtam szárazat s csak helyenként kellett gázolni. *Helmeeczyhez* mentem s tőle megtudtam, hogy a gyermekek s *Bártfayék* nem nála, hanem *Károlyi* György belső házában vannak. A Kolbacher-utca szögletén már sok vizet s egy üres ladikot találtam,

éppen birtokába akartam magam tenni, midőn birtokosai, vagy akik magokat ezuttal azzá tették, jöttek: ezek a Kalap- és Leopold-utca felé kerülve a Károlyi házhoz vittek. Bosszúsággal kellett néhány üres hajót heverni látnom, míg a külvárosokban azokkal annyi emberéletet lehetett volna megmenteni, de még nagyobb bosszúságom volt, midőn a György háza előtt egy veszteglő hajót találtam, melyet ő egész estve és éjjel ott tartatott. Nyiltan megmondtam neki, hogy ezt tenni most nem szabad s hogy minden perc egy-egy elveszett élettel bélyegez ily önség szülte tettet. Hajósait elküldöttem a jöttömben talált hajók valamelyikének elhozatalára; neki szoltam, hogy az övét emberei közül lássa el evezőkkel s menjünk dologra, feleségét pedig majd reggel vigye Budára, mert a víz untalan nőtt s már a belvárosi házak is ropogni s hasadozni kezdettek... „Embereim — úgymond — alusznak.“ E hideg vér, vagy inkább tehetetlen lágyság meglepett; végre mégis két kocsis és kertésze találkozott. Míg az elküldött hajósok megtértek, gyermekeim ölelésére siettem, őket frissen s jó szobában találtam, Rózsit minden félelem nélkül. Szegény *Tänzerék* sokat szenvedtek: terhes beteg fiúkat előbb az én szállásomra s onnan hajón ide költöztetni s minden vagyunkájukat víz alatt tudni, keserves helyzetbe tette.

Megjövén a hajónk, két hajóval útnak indultunk. Megint a magam helyén s teljes erő-

ben éreztem magam. Mindezen rémítő jelene-
tek közt, melyeknek eddig a hullámok tetején
közepette voltam, számtalan keservet és gyöt-
relmet, de sok édest és menyeyt éreztem; álta-
lában pedig meg kell vallanom, így veszélytől
és borzalmaktól körülvéve érzettem, miszerint
ily helyzet s ily munkásság elemem. Fejemet
tisztábban fontolónak, véretem nyugodtabban
folyónak s inaimat erősebbnek talán soha sem
éreztem. Károlyival a Stáció-utcán mentünk le,
néhány utcát bejártunk, itt már kevés embert
találtunk, mégis meglehetősen teher menekvők-
kel értünk az Ötpacsirta- és Sándor-utcán ke-
resztül az Országút még víztől ment részére. Itt
a múzeumon jóval felül Károlyi is kiszállott,
feleségéhez sietvén. Ez alatt már megvirradt, s
a felkelő nap e szomorú reggelen

(15-ik csütörtökön)

egy tengerre s ezreknek abba temetett vagyo-
nára és romtömegre terjesztette halvány suga-
rait. Hol még 24 óra előtt munkás polgá-
rok, boldog családok köszöntötték életadó fel-
tűnését, ott most a szélesen terjedt hullámsír
felett síri csend függött, mit csak a gyéren
még álló házak zuhanása s imitt-amott hangzó
segítség-kiáltás szakított olykor meg. Bútorok
úsztak a romok közt, s mindennemű portékák,
sok véres verejtéknek gyümölcsei s azok közt
vízbe fult lovak és marhák. Tükrök, családi
képek, zongorák, ágyak, ágyneműek, bölcsök,
gerendák, ládák, kapuk, cifra ruhák, kalapok,

fegyverek, borzasztó vegyületben lebegtek a vizen vagy függtek a düledékeken, mint a bőszült elem kegyetlen szeszélyének játéka, s mind ezeknek tulajdonosaik vagy a romok közé temetve, vagy inségök és veszteségök marcangoló érzésére megmentve. Számtalan kutyák ordítottak a tóduló árból még kinyuló fedeltöredékeken vagy deszkákon keresve menedéket. Láttam egy szép nagy ebet egy összeroskadt fedél tetejére hozott házi bútorok és portékák mellett; már csak ő s a holmik egy része volt víztől ment; közel evezvén el, hívtuk hajónkra, de ura vagyonát védve s morogva maradt helyén.

Mind ma, mind a mult éjjel legborzasztóbb volt az, hogy sok ház előtt kellett elmenni, melynek kapuján a szinte boltozatjáig emelkedett víz miatt bevezni nem lehetett s az épület hátsó részéből harsogó kiáltásokat hallani kellett, anélkül, hogy a szerencsétleneken segíteni lehessen. Az Üllői-útra menve s onnan balra a Serfőző-utcán be, a József-várost majdnem egészen letarolva találtam, még sokat találtunk utolsó inség és veszély közt küzködve s többízben vittünk megmentetteket a Ludoviceumhoz.

A számtalan lelket rázó jeleneti közül ezen gyászos másfél napnak, soha sem fogok egyet, a Práter-utcában, elfeledni. Egy leroskadt fedél lebegett pár töredékeny fán megakadva a legalább másfél öles víz felett s ezen minden pillanatban lezuhanandó fedél tetején mintegy

harminc kétségbeesett, ezekhez néhány ölnyire egy emeletes háznak első fala még állott s azon első falhoz egy fatornác volt ragasztva, mely minden percben roskadni készült harminc személynél többől álló terhe alatt. Hajómra harmincnál több alig fért. Mit tenni, melyiken segíteni előbb? Az asszonyokat csecsemőikkel gyermekeket s öregeket egybe szedtem mindkét helyről. Midőn ezekkel sietve el akartam evezni, mentől előbb visszatérendő, terhe alatt mélyebbre süllyedt hajóm megakadt azon kertben, mely felett üresen a ház udvarába bementünk; tovább kellett fél óránál kínlódnunk s szüntelen a bizonyos veszélyben lebegők kiáltási közt, s hallván és látván a halál félelmével küzdők verejtékező gyötrelmét, végre mi is verejtékezve kiszabadítottuk hajónkat. Szerencsére utunkban egy hajót találtunk, mely kérésemre a hátramaradottak szabadítására sietett.

Midőn megmentetteimmal a Ludoviceumhoz értem (az Üllői-úton fekvő utolsó fogadónál tettük az embereket szárazra), öt ember támadott meg azon állítással, hogy a hajó övék. Igyekeztem ígéreteikkel reá bírni, hogy velem tovább evezzenek s munkánkat folytassuk, de mindhiában, nekik vagyonukat, portékáikat s lovaikat kell — mondták — megmenteni. Verekedést kezdeni nem akartam, az öt megtámadót többen is pártolták s így kénytelen voltam kiszállni s vesztegelni, midőn még oly sokat tehettem volna. Ekkor Kelemen¹ is velem volt. Felölök ma reggelig semmit sem tudtam. 8 óra

tájban Kiss Károlyt² láttam az országúti kiszállónál s tőle értettem, hogy Kelemen még az összehasadt és roskadással fenyegető „Két oroszlán“ vendégfogadóban van, oda veztem s az első emeletről levettük.

Hajó nélkül maradván, darab ideig, a szörnyű néptömeg közé szorulva álltam, — kínos helyzetben, mert mi lehet kínosabb, mint a legüdvösségesebb munkától ily módon lenni elzárva? Kértem, ígértem, de hajót nem kaphattam.

A pusztulás mindezen rémítő óráiban sok bécsületes ember volt, ki fáradságot s veszélyt nem kerülve mentette az embereket, de sok gonosz lelkű is találkozott, ki a kétségbeesők esdekléseire nem hallgatva, alacsony kapzsiságának hódolt s csak roppant fizetésért segített a tehetősebbeken és találkoztak számos zsiványok, kik deszka- és egyéb töredékekből talpukat alkotván össze, a szerencsétlenek vagyonát rablották. — Míg a Ludoviceum táján kellett veszteglenem, láttam ily zsiványokat zsákmányukkal érkezni, a birtokosok messziről megismerték tulajdonukat s elibök siettek, de még amazok állottak felebb s a szegény kárvallottak köszönték, hogy verést nem kaptak. A köz-zavarban senki sem fogta vagy foghatta pártjokat.

Jött egy hajó, 50 mázsa húst a városba viendő, ezzel akartam bemenni, de soká pizmogott. Azonban Péchy Ferenc érkezett Bedekovicscsal, ezek behoztak. Soha sem hittem,

hogy még Péchynek valami hasznát vegyem. Péchyről meg kell vallani, hogy becsülettel viselte magát s a veszély alkalmával sokakon segített. A Szénapiacra érvén, egy nyitva levő boltnál s mészárszéknél ők húst és kenyeret vettek s azt az öreg Bedekovicsnének és Iriz Bornemisszának vittük. Ezzel ők letettek a Károlyi háznál. Bártfayékat éppen Budára indulóban s ebédjük végénél találtam. Farkaséhséggel láttam az evéshez s a homeopáthiát félre téve, bort ittam. Ily alkalommal s ily munka mellett jó, talán szükséges is a bor.

A Károlyi-házba néhány száz menekvő vette magát. Hajóm már nem lévén s darabig nem is kaphatván, a házhoz szorultakat igyekeztem bátorítani; számokra húst és kenyeret vittem, Walther, a Károlyiék levéltárnoka, a levéltárért sopánkodott, mely roskadó szállásán maradt; tanácsomra 40 frt pénzen fogadott egy ladikot, mely azon rövid utat 3-szor megtegy-e. Az írások felrakására nem tudtunk a Károlyi sok drága kenyérevői közül senkit is kapni s mikor idegenek által felrakva a ladik megérkezett, emberei cigárójukat szíva vesztég nézték s midőn reájok kiáltottam, beljebb vonultak és tovább dohányoztak. György már átment volt Budára. Azonban a víz untalan nőtt s vele nőtt a menekedettek rémülése; ezen épületben is hasadékok mutatkoztak, kivált azon részén, hol Tánzerék s gyermekeim voltak. Ezekkel lenni kötelességemnek ismertem,

de kötelességemnek újra segíteni és menteni menni.

Újra hajót kapván, megint a hullámon voltam s tágultabbnak éreztem keblemet. Wartensleben felesége s leányai könyörögtek, mennék az öreg után; ezt elhoztam s hoztam másokat is, többek közt Boronkay asszesszor fiait. Este felé a víz már akkora volt, hogy a György házának kapuja közt hajóval a fő grádicshoz lehetett bevezetni. Éppen megmentettekkel érkeztem be, midőn egy talpon hoztak egy szegény asszonyt, ki azelőtt alig egy pár órával szült; a talp széles lévén, nem fordulhatott a grádicshoz, övig kellett a vízbe menni a szegény asszony kiemelésére; midőn pamlagjánál fogva egyfelől emeltem s vittem, ijedtében úgy megfogta karomat, hogy mind az öt ujjja meg-látszott. A szegény asszonynak gyermeke sehol sem volt s azt csak másnap hozták el ösmérősei, kik magukkal elvitték volt.

Az éjjeli és mai feszült munka, ázás, fáradság, sebek és ütések pihenni kényszerítettek. Dr. Hermann szobájában levetkeztem s kevésre ledőltem, a lankadság erőt vett s elaludtam. Miután vagy egy óra mulva felkeltem, nem tudtam már hajót kapni, bármennyire kértem, bármit ígértem, de az ablak alatt elevezők közül egy sem állott meg s így kínos munkátlanság közt kellett a református templom és a Cukor-utca felől a segélykiáltásokat hallani.

Éjjel érte el a víz magassága legnagyobb fokát; a fő grádicsok negyedik fokáig jött. Ek-

kor 29 láb 7 hüvelyk s 5 linea volt a Duna legalsó állása felett.

16-án, pénteken

reggelre szállni kezdett a vízözön. Azon hajó, melyet tegnap, ma reggel jókorra fogadtam volt, nem jött el s mást kellett szereznem. Emberek már nem igen voltak menteni valók s kik még némely épületek hátulsó részeiben lehettek, azokhoz még férni sem lehetett; elmentem tehát Tánzerék, Bártfayék s magam portékáim után. Az enyémekek nagy részét az emberséges János, Podmaniczky Jani segítségével, már megmentette volt. Holmi apróságon kívül csak egy puskám veszett oda, de Tánzerék s kivált Bártfayék igen sokat vesztettek. Kedd óta ma ültem először rendesen ebédhez s gyermekeimmal ettem.

Károlyi István ma is, tegnap is megfordult itten. Ő a menekvőknek Fóthon és Palotán helyet és élelmet készíttetett s már sok kenyeret szállíttatott be. Általában a környékbeliek, sok helységek s birtokosok, mihelyt a szerencsétlenség első hírét vették, vetélkedve küldötték az eleséget a városba s a szekereket a város széleire a távozók számára. Károlyi György és Lajos is átjöttek ma és kenyeret hoztak Budáról. Mondják, hogy István főherceg is több helyeken megjelent. Károlyi Lajost vittem hajómmal a Franciskánus piacra, honnan Györggyel együtt Budára vissza menendő. Az oskola-

utca szögletén álltam hajómmal, midőn egyszerre hangzik s száz száz visszhangozza: „Die Curia stürzt ein!“ A Curia előtt csomóban álló néptömeg nyakra-főre rohant a szemben álló templomnak, de egymás hátán lévén, nem fért s egymást gázolta, neki rohantak a víznek s hajóknak, éppen több úri asszonyok, Rizi és Teri Orczy, Nina Czapári (Szapáry) s mások is, Budára költözködők ültek a hajókon, a rémulés s zavar szörnyű volt. Beugrottam hajómból a vízbe s előbb Károlyi Lajost, ki már előbb szárazra kelt volt, azután Orczy Gyurit ragadtam kézen, jönnének a Curia elébe megmutatására annak, hogy nincs veszedelem, egyik sem jött, s egy pár katonatiszt sem, kit hasonlólag felszólítottam, sőt ezek közül az egyik, midőn mutattam nekik, mi mozdulatlan áll a Curia, azt felelte: „Ja, es ist wahr, das Gebäude stürzt nicht ein, aber es brennt.“ A melegen sütő naptól ennek s minden épületnek fedele párologott. Így nem kapván senkit, ki jöjjön, egyedül szaladtam a Curia előtt üresen maradt térre s kiáltottam a népnek, meny nyire rekedt hangom engedte. Így nevetségesre változva mult el a panicus, vagy amint az öreg Bethlen Dániel szokta volt mondani: pannonicus terror.

A Város-piacra s a Váci-utcára kerülve, a Zsibárus-utcán fel az invalidusok épületéhez mentem lovaimat felkeresni, melyek — mint ma reggel megtudám — előbb a „Zrínyi“ vendégfogadóba s onnan ide menekedtek. Egy

folyosón szabad ég alatt találtam őket felborzadt szőrrel s Jóskával együtt dideregve, ki — mint mondják — a lovak mentése körül derékul viselte magát, a lovakat elláttuk a Károlyi-háztól hozott zabbal s Jóskát egy bundával láttam el és pénzzel. Visszaevezésem előtt több ismerősöket láttam a szárazon, Földváry asszesszort, Lónyay Gábrist, ki háznépével reggel átindult, de azoknak félelme miatt kénytelen volt visszatérni, — s többeket General Brettfeld látott meg s hozzám futván nyakamba borult; őtet forma-ruhájában, engem a víz és sártól szennyest — sed non indecoro pulvere sordidum — megölelni látni s a generálist látni az üldözött Wesselényi nyakába borulva, feltűnő látvány volt s oly látvány, mi a jelenvolt sokaságnak is nagyon tetszett. Itt hallám előbb, hogy nevem mindenfelé szájról-szájra hangzik s a nép áldásának tárgya vagyok. Ennek megérdemlésének eddigi tudása sokkal magasztalóbb, mint megnyerésének mostani tudása.

Az invalidusok épületében sok ezer kapott menedéket, a vármegye háza s a Ferenciek kolostora is tömve volt. P. Albachnak szobájában — mondják — egy egész leánynevelő-intézett tanyázott. E helyeken kívül csak a Szerviták, a József- s a Nagy-piacnak egy része maradt szárazon. Ma már sok kenyeret hordottak s osztottak szét; húsban sem volt szükség. A Ferenciek piacán szabadban vágták s árulták a húst. Visszamentemben a per-

sonalis lakásánál tudakoltam: ott van-e még s nem akar-e Budára menni? Cselédje azt felelte, hogy lakásában fog maradni. A Sebestyén-piacon Czápáry Ferencet láttam kenyérrel teli hajóval érkezni. Ő — mint mondják — az egész idő alatt emberül dolgozott.

Újra az Üllői-útra eveztem a Tánzerék s mások holmija után. Midőn visszatérek, lakásom előtt egy dereglyét látok állani, amelyben levő emberek azzal foglalatосkodnak, hogy csáklyájokkal szobám ablakát beverjék; nem képzelhetvén egyebet, mint hogy rablani akarnak, hallgatva közeledtünk hozzájuk s már mellettük voltunk, midőn mondtam, hogy ezen ablaktörési fáradságtól valóban megkímélhetnék magokat. Ekkor látám, hogy Csapody az ablaktörő. Ő Budáról néző csővel látta, hogy lakásom tornácán áll János a kutyákkal; ez az alatt volt, míg János a holmival megrakott csónak visszajöveteléig összerakás végett a háznál maradt. A jólelkű Csapody mindjárt áthajózott Budáról, s az udvar felől s az utcából is hiába kiabálván, az ablakot törette be, hogy Jánost, ha még ott lenne, kiszabadítsa. Midőn szerdán Bártfayék, Tánzerék s egy rakás szomszéd — kik mindnyájan az én szobámba szorultak volt — menekedtek s az ablakot lajtorján mászták le, János a kutyáimat nem hozhatta le s ezek étlen és szomjan voltak a szobákba zárkózva ma reggelig.

Minő örömük volt szegényeknek, midőn reg-

gel megláttak. Én is örültem és nem is kis öröm ily jó s hűséges állatokat megmentve látni.

Kutyámról jut egy furcsa eset eszembe, egyazon sok közül, amely a napokban a teméntelen szomorú és borzasztó jelenet közt hol boszúságot, hol nevetést gerjesztve előfordult. Egy roskadó kapu közt bevezünk az épület hátulsó része fedelén levő emeberek szabadítására, szerencsésen lecepeljük és örülünk, hogy a veszélyes kapun keresztül szabadba értünk; ekkor mentetteinknek egyike bőgni kezdett: „Mein Pu, mein Pu“; mindent feledve neki-törtünk a kapunak s be az udvarra, „Wo ist der Bub?“ kiáltoztunk; ekkor sül ki, hogy emberünk nem Pubja, hanem pudlija után sopánkodott, a jó pudli nem mutatta magát, keresésére pedig időnk felette drága volt.

Az Üllői-útról befelé menve, a református templom grádicsai tetején éppen az ajtó előtt láttam két hordó bort csapon s egy marhát nyuzni, melyet éppen akkor ütöttek volt le. A víz dél óta szemlátomást szállott s már estig néhány lábnyival apadt. Azonban a belvárosban még most kezdtek az épületek inkább hasadozni s roskadozni.

Mint a pincékben a víz fogyott, úgy növekedett sok pince és épület süllyedése és repedezése. A Károlyi-háznál is jónak láttam a gyermekeket oly szobába költöztetni, mely alatt pince nincs. Így napi munkámat mára bevégezvén, estve 9 óra után kenyérrel és hússal tömött kosárral elindultam Jánossal együtt

szegény Kossuthék és Nettiék felkeresésére. A Cukor-utcán s Országúton víz nélkül lehetett a Kerepesi-útra menni egészen a Magyar-színházon túl, de itt már víz volt. Egy soroksári kis lélekvesztőt találtunk s azzal elvittek a Salvator gyógyszertárig, vagyis Csepcsányi-házig, hol Kossuthék laknak. Az első emelet csarnokában egy pár lovát találtam Csepcsányinak, egy emberre is akadtam, s ettől megtudtam, hogy Kossuthék, Csepcsányiékkel együtt, Maglódra mentek. A ladikosoknak mondtam, hogy egy vagy két óra múlva visszajövök s reggelig az apróbb mellékutcákban fogunk tartózkodni.

Nagyhíd-utca, Theathrum- és József-piacon keresztül a Szél-utcába mentünk s mind szárazon, a Marcibányi-ház előtt már vízben gázoltunk. Itt egy csolnakra akadtunk, de ez úgy meg volt fenekelve, hogy hosszas kínlódásunk után sem tudtuk víznek eresztetni.

Fáklyadarabunk, amelyre a Károlyi-háznál tettem volt szert, eddig jövet kétszer is elaludt; itt a házmesternél újból meggyújtottuk s tovább gázoltunk; én elől egy hosszú ruddal tapogatva, hol áll vagy hol van beszakadva a kövezés. A Szarka-utcánál mentünk a Dunasorig, itt helyenként szárazra találtunk, felhadtunk egészen a most épülő Wodianer-ház felső széléig, de itt az állások alatt s kövek és gerendák közt bajosan lehetett a hasig érő vízben haladni; a szegleten pedig hatalommal rohant a folyamba visszasiető víz, a Veréb-utcá-

ból ki, s hosszú rudam oly mélységet mutatott, melynek a hullám sebessége s az úszó mindenemű zaklatás miatt én jó úszó sem foghattam neki, vagy a víz rohanása a Dunába sodor. — Így vissza kelle térnem, s a szegény asszonyt két gyermekével — hihetőleg — éhezve kelle hagynom.

A Kerepesi-úton levő csolnakocskához akartam menni s előre örültem, hogy a már apadt vízzel oly helyekre mehetek, hová tegnap jutni nem lehetett, még reggelig talán néhány embert megszabadíthatok, de fáklyám elaludt, mert rossz is volt s az eső is esett; nem tudtuk többé meggyújtani, az éj pedig oly sötét volt s azon elpusztult helyek, hova szándékoztam, romokkal annyira borítvák, hogy haza kellett indulnom. Az Úri-utca felé akartam menni, de vizsgáló rudam a „Fehér-hajón“ túl, hol már vízben kellett gázolni, szakadást mutatott s ezért a Nagyhíd-utcára kerülve értem éjjel után haza.

17-én, szombaton.

Reggel Lónyay Jánoshoz mentem, ki a nádor által e napokban királyi biztossá neveztetett ki. Lakása előtt (a Károlyi-házzal szemben levő szegletház) Seeberrel, a polgármesterrel találkoztam, ő is Lónyayt kereste, de ez már összehasadozott lakából el s a vármegyeházához költözött. Odasiettem, Dubroviczky könnyező szemekkel magasztalt s ölelt meg Lónyay előtt.

Jelentettem Lónyaynak, miszerint a víz már jóval kisebb levén, lehetne még oly embereket megszabadítani, kikhez tegnap férni nem lehetett s kértem, adna a város és megye részéről segédek, kikkel hajókat szerezhessek s e szerencsétlenek mentésére küldhessem. Ő városi és megyei lovaskatonákat adott mellém s fiatal mérnököket adott rendelésem alá. Én ezeket s még egy pár fiatal embert — egyiket, a derék Teichgrubert, a Kerepesi-útra és a kecskeméti kapuhoz küldöttem, hova szándékoztam a szerzendő csolnakokat gyűjteni. Magam lóra ültem s hajduimmal hajók után jártam, szereztem is többeket, szép szóval, erővel, ígérettel.

Midőn legjobban és egész hivatalos fontossággal parancsolgatnék, a jó sárgám e szokatlan jelenettől meglepve, azt fogta gondolni, hogy nem én, hanem valami hivatalbeli ül hátán, ilyet pedig ő sem szeretvén, a víz közepébe dobott; még a vízben voltam, midőn esetem okának ezt gyanítottam; azonban felszedvén magamat s újra hátára kapaszkodván, láttam, hogy hátulról jött egy hajó orrával lovam lába közé s ettől megijedve tette váratlan ugrásait. Nemsokára érkezett egy csolnak, mely néhány városba jövőt hozott, köztük egy nyalkán öltözött fiatal ember volt, e csolnak szárazra nem hajthatott s attól több öltre kellett megállania, a benne levők nem igen akartak a vízbe szállni, de mégis nem sokára kitakarodtak, hanem a nyalka úrfi semmiképen sem akart megázni, én nyugtalanul siettettem, mert

a csolnakot tüstént küldeni akartam. Végre úrfim egy hajós nyakába kapaszkodott, s úgy lovagolt kifelé. Rákiáltottam a hajósra, tenné le s menne vissza hajójába; ez szót fogadott, én pedig elvágtattam az uracs mellett, hogy ne csak alul, hanem felül is ázzék.

Vagy nyolc csolnakot küldöttem szét, ezek estig, amit csak lehetett, felkutattak s még mintegy harminc eléhezett embert mentettek meg. Teichgruber nyolcat hozott, s azok közül négyet, kik több óráig nyakig ültek vízben. Miután ezek elrendeltetésükre indultak, a jövő-menő embereket, holmikat, eleséget ki- és bevívó hajók közt igyekeztem rendet csinálni. Visszalovagoltam a vármegye házához, Lónyaynak jelentést tenni s további rendelkezését kérni, mondván, hogy bármire és hova legyen szükség, velem oly szabadon parancsoljon, mint a legutolsó hajdúval. Ily baj és zavar idejében minden becsületes embernek kötelessége magát használtatni.

Lónyay emberséges és értelmes ember; anélkül, hogy magát vakon vezettetné, hallgat másra is; nem idegen helyes tanácsot elfogadni. Ő a náddal közvetlen összeköttetésben áll, egyenesen tőle veszi a rendeleteket s neki teszi jelentéseit. Ez igen helyes is, mert tüzet oltani s vízből menekülni vagy menteni igen bajos dicastrális úton. Desseffy Aurél van Lónyay mellett s nagy buzgósággal jól munkálkodik. A veszély óráiban ő is dolgozott,

Wenkheim Lacival egy hajón járt, Laci jelesül viselte magát.

Dubroviczknél ebédeltem, Lónyay és az egész biztosság is ott. Ezen biztosságnak most egyik fő igyekezete a ház és kereset nélkül maradtakból minél többet Budára, falura s majd gőzhajókon innen elszállítani. Több menekvő helyeken s utcákon is kenyér osztatik. A város tanácsa részéről kevés munkásság fejlett ki. Előkészület majd mi sem volt a nagy ár alatt, majd minden tanácsbeli egy-egy hajót tartott udvarán, de dolgozva keveset lehetett látni; most pedig tehetetlen lágysággal viselik magukat. Havason és Trattneren kívül — kik jól forgolódtak s forgolódnak — még talán egy pár kivétellel a többi mind el kellene csapni. Ebéd után Széchenyi jött, nagyon le van verve.

A Lónyay rendelkezéséből a Dunához lovgoltam nézni, az átszállításra rendelt hajósok viszik-e ingyen a szegény embereket. Az átmenekedettek közül igen sok, ott helyet nem kapván, megint jön vissza. Voltam Nettiéknél, szegényeknek igen jól fogott a ma reggel küldött kenyér és hús. Midőn vacsora után hazamentem, nagyon fáradtnak éreztem magamat. Az eddigi képtelen feszültség már szűnván, most minden tagom fáj és lankadt.

18-ikán, vasárnap.

A megromlott kutak rossz vize elrontá gyomromat s ez nem igen hagyja aludni.

Reggel a vármezeyházához mentem. Lónyay több javaslataimat elfogadta, főként arra igyekeztem figyelmessé tenni, minő szükséges az embereknek minél előbb munkát adni, sőt munkára kényszeríteni, mert egy nagy tömeg henyélő ember mindig veszedelmes, köznép pedig semmit sem szok meg hamarabb, mint ingyen kapott kenyérrel élni s a dolog nélküli élet szokásáról bajosan mond le. — Az én nézetem szerint most a katonaságnak nagyobb részét policiává kellett volna átváltoztatni, minden közlegény keze alá bizonyos számú embert adni, a közlegények pedig az altisztek s ezek természetesen a tisztek felügyelete alatt állván.

Minden ház és kereset nélkül maradtakat összeírván, ezek közül a dologtehetőket mind parancs, főkép pedig az ingyentartás megszüntetése által arra bírni, hogy a katonák közt felosztva dolgozzanak. Akármit dolgozzanak, mind haszon, mert főcél maga a munka, azonban most munka híja nincs is, utcák tisztítása, házak támogatása, romok eltakarítása, stb. Hogy helytelen szemérem ily munkától s következőleg éelme megszerzésétől sokat el ne tartóztasson, hirdettetnék ki mind nyomtatásban, mind dobszó mellett, hogy ily munka a mostani körülmények közt annyira szükséges, miszerint az nem szégyenére, hanem mindenkinek becsületére válik; ennek bebizonyítására kiállottunk volna többen a dolgozók sorába s vagy egy nap velük együtt dolgoztunk volna.

Azonban a dolgosoknak pénzben oly díjt kell vala adni, a melylyel magukat s övéiket eltarthassák. Ezt lehetne most tenni, mert a nádor által előlegesen is feles pénz assignáltatott pénztárakból, másfelől azon munkabérnek egy része egyesek által fizettetett volna, kiknek dolgosokra oly nagy szükségük van. Emellett gondoskodni, hogy elég s olcsó élelemnemű legyen a városban; mi a beérkező, sőt beözönlő kenyér s egyéb táplálékok mellett úgy sem vala bajos. A dolog nem tehetőknek pedig ingyen adni élelmet; ezeket is összeiratván s azon utcai felügyelők vigyázatja és felügyelősége alá tévén, mely utcákban laktak.

Így az emberek foglalatosságáról s élelméről gondoskodván, hogy szükséges hajlékjok is legyen, bódékat kellene kinn a szabadban felállítani s a katonaság sátorait. Van itt 10 ezer emberre való sátor. A barakokra bőven elég deszka van, mert azokbóli tárok nem sokat szenvedtek. Ezenkívül a vásári színekben s több középületekben is sok ember megfér. Mind arra, hogy az emberek igen összeszorulva ne legyenek, mind az illő tisztaságra és rendre igen szükséges levén nagyon vigyázni, minden ily tanya katonai, vagy polgári, — de szoros és munkás felügyelet alatt állana.

Aláírás nyitásának nemcsak szükségét, de felette siető voltát Auréllal egyenlőn éreztük, eziránt beszéltünk s szoltunk többeknek, de az emberek álmosak...

István főherceg ma is a vármegyehez jött, s Lónyaytól kijöven, hozzámfordult, sok dicséretet és lekötelezőt mondott, ez különös öröömre nem szolgált, hanem az igen, hogy folyvást s valóban szépen beszélt magyarul. Aurél megbízása következtében a „Jelenkor“ számára a kormány részéről eddig tett lépések és rendeletek felől rövid jelentést írtam s ezt Helmeczyhez vittem. A nyitandó aláírás tervét vagy fejét is feltettük Auréllal.

A Duna partján levő helységek állapota felől szomorú hírek váltották egymást fel. Én javaltam, a Csepel-szigethez legalább egy gőzhajó eleséggel s a menekvők felvételére és hogy mennének a gőzhajóval több nagyobb és kisebb hajók és csónakok, melyek a sziget víz alatt fekvő helységeihez evezhessenek. Dubroviczky is ezen a véleményen volt, de gőzhajót még most nem kapott s dereglyét is csak négyet. F. S. bíró Eckstein Rudolfot rendelte menni. Ezen expedícióval — mely reggel volt elindulandó —, készeknek jelentettük magunkat elmenni az Eckstein parancsa alatt én és Wenckheim Laci. Dubroviczky azt mondta, hogy talán jobb lesz, ha én nem megyek, itt talán többet használhatok, stb. Láttam, mikép ezen küldetésbeli részvétem nincs tetszésére. Ekkor jutta kedd óta legelőbb perem s notoriusságom jóformán eszembe. Elértettem a Dubroviczky habozását s kinyilatkoztattam, miszerint tehát leteszek menő szándékomról.

19-ikén, Hétfőn.

Tänzerék s gyermekeim kimentek Fóthra, hol Károlyi István nekik helyet ad. Én a vármegyeházához, ott segítettam, mit tudtam s irogattam. E helyen sokan fordulnak meg. Gosztonyi, a referensen gyakran jön. Vécsey s más katonai és polgári hivatalbeliek. Irántam mind kijelelő figyelemmel vannak. Vay Miklós, Szőgyényi s más ismerősök is jönnek.

Az éjjel sem voltam jól gyomrommal s reggel rágásom volt. Ezen fájdalom a jobb oldalamon pontosult, s ott oly égető görcsös szaggatás állott elő, minél nagyobb kint alig éreztem valaha. Mintegy két órát tartott. Meleg borogatásokra és teára elmúlt. Ebédkor már csak bágyadtságot éreztem.

A sok folyamodók közt a Magyar színháznál cukrászleány, a szép Zsófi is megjelent anyjával s csak hozzám akart folyamodni. Őket is kiűzte a víz lakjokból. Szekeret fogadtam s holmijukat biztos helyre vitettem. Magoknak régi szállásomat ajánlottam lakásul, azon esetre, ha egy pár nap alatt a repedések szaporodni nem fognak.

Az aláírás megkezdése még mind halad. Azon egyvelegben, melyből az ember van összegyúrva, a bivalyból is jó rész van, örökké kell nagyobb részét szurkálni, hogy valamit tegyen.

20-ikán, Kedd.

Károlyi Györgyöt reávettem, hogy menjen az aláírásért a nádorhoz, azon propositiókkal, melyeket Auréllal feltettünk. A nádor készséggel fogadta azt s csak egy pár igazítást tett benne. Ennek következtében én feltettem az ív fejét németül, mely a nádornak megint elébe fog terjesztetni.

Ebéd után a commissio a vármegyeházából átköltözött a Szerviták kolostorába. A vármegyeházánál az ottaniak nagy megszorítására s terhére volt eddig is, mert ott is az épület egy része lakhatlanná válván, szűkön vannak.

A szervitákhozi utamban több fiatal ember, kik között néhány mediziner volt, vett körül, panaszkodtak, békétlenkedtek: ők nem dolgozhatnak — mondják — „denn wir haben studiert“. „Eben weil sie meine Herren studiert haben, müssen sie es wissen, dass ehrliches Brotverdienen und ehrliche Arbeit nie eine Schande ist, und nur das entehrt, was unehrlich ist.“ Ezen s több ily okoskodásaim s intéseim nem igen fogtak rajtuk. Amellett maradtak, hogy ők nem dolgoznak, de éhezni sem szándékoztak. „Wir wollen nicht darben, bis Andere viel haben, wir werden uns nicht vor Hunger zu Grunde gehen lassen, bis die Reichen im Überfluss schwelgen“ etc. Kivált egy lengyel fiú nagyon gonoszul okoskodott. Szerettem volna őket a commissio elébe vinni, hogy vagy adjanak nekik útra, hadd menje-

nek, vagy hogy felügyelet alá állíttassanak legalább a szájasabbak; de a fiúk — hihetőleg — észrevették, hogy igen sokat beszéltek s haladtak. Ily zavaros időben s ily sok ezer elkeseredett s már semmit sem veszthető ember közt efféle individuumok veszedelmesek.

Lónyayval és Dessewffy Auréllal szóltam a henyélő nép dolgoztatása, szorosabb felügyelet alá tétele s a dolgozni nem akarók inneni eltávoztatása iránt. Kértem, hogy eziránt a nádorral is okvetlen és egyenesen szóljanak. Auréllal úgy beszéltem, hogy ő az aláírás fejét még estve a nádortól visszahozván, azt mindjárt lefordítjuk magyarra, hogy az éjjel még kinyomhassák Trattnernél s eziránt meg is tettem a szükséges rendelkezéseket. 10-kor visszamentem a szervitákhoz, de Aurélt nem találtam, azonban az ottlevő impurumból a magyar fordítást megtettem.

21-ikén, Szerda.

Még ágyban voltam, midőn Aurél jött; mondta, hogy tegnap este nem jöhetett, mert rosszul volt; hogy a nádorral a nyugtalanság némely jeleiről — melyeket ő is tapasztalt — szólott s az azt távoztató módokról, melyekről mi tegnap beszélünk, miket ő helyesel, és hogy a nádor az általam feltett aláírási főt igen kevés változtatással megerősítette. A nádor az én írásomat jól ismeri, de azon, úgy látszik, nem akadt fenn. Aurél ezek

után halott-kísérő pofával előadta, hogy a kir. biztoshoz egy parancs érkezett, mely által megparancsoltatik, hogy nekem semmi dologban befolyásom meg ne engedtéssék (*influant in exsequendis administrationis ordinationibus*), mivel ez — úgymond — a parancs, „in moderna N. B. 20. erga regimen ritu admitti non possit;“ — és hogy ez nekem szép móddal adassék tudtomra.

Midőn a közlés után Aurél ennek köztünk maradását említé, nyíltan megmondtam neki, hogy ezen dolog oly furcsa, hogy lehetetlen azt egypár barátimnak meg nem mondanom. Bezerédy Pistának, Bártfaynak, Helmeczynek s Kelemenének el is mondtam. Helmeczynél vártam, míg Aurél az aláírási ívet elküldte, azt kiigazítván s leiratván, visszaküldöttem. Bezerédyvel a Vadászkürtben ebédeltem. Ebéd után megint Helmeczyhez. Most találék az árvíz kezdete óta előbb időt Kelemennel és Kiss Károllyal személyes dolgaim iránt végezni. Este Kiss Károlyt vezettem be a kaszinóba, mely lassanként ismét népesedni kezd. Prónay Jancsi is a kaszinóban volt.

Aurél odajött s kihivatván, kért, ne beszél-ném a reggel közöltet, ez — úgymond — boszszantani fogja a kormányt, őtet pedig kompromittálja; s mind neki — de mire ő azt kívánja, hogy tekintetet ne fordítsak —, mind Lónyaynak avancementjában kárt teszek, ha beszélek. — Mondtam neki, hogy a szerénytelen praetensiók legszerénytelenebbike, azoknak, kik elle-

nem ily gyáva bántást s botránkoztató eljárást követtek el — azon kívánságuk, hogy én irántuk gyöngéd kímélettel legyek s ezen kíméletet cselekvésmódom szeplőtlenségének gyanu alá vetésével is gyakoroljam. Én nyíltan teszek mindent, nyíltan léptem föl, midőn a veszélyek dühe multával már nem levén karjaim erejére e szerencsétleneknek szükségük, munkálkodási adóm további köteles fizetését azzal kívántam tenni, hogy a kormány parancsát teljesíteni, rendeleteit előmozdítani segítsem, mely ily alkalommal a szokott adminisztratio minden határait túlhaladja s ezenkívül egy egészen új munkalat világát teremti. Természetes, hogy azon szokott adminisztrationak sem módja, sem személyei nem elegendők; ily alkalomkor szabad vállalkozókra van szükség. Érezvén magamban erőt és tehetséget tenni és sokat tenni, erőmet és tehetségemet ez alkalomra a kormány szabad rendelete alá adtam. Ezt nyíltan tettem, s a független férfi teljes készséggel és nyilván fogadta és teljesítette a kormány biztosának parancsolatait. Midőn ettől eltiltatik s midőn a használhatástól és munkálási kötelességének teljesíthetőségétől is eltiltatik s ennek következtében kénytelen nemtelen tehetetlenségbe lépni vissza, ezen visszaléptének és visszalépte okának is nyilvánosságban kell lenni. Mondtam neki, hogy ha én a tilalmat senkinek sem beszélem, úgy vagy senki sem gyanítja visszavonulásom okát s engem is méltán fog minden kigúnyolni, hi-

báztatni, ezen esetre kötelességem a valódi okot tudatni; ha pedig kitalálják a valódi okot, úgy elbeszélésem nélkül is tudatni fog a tilalom. Azt is tudtára adtam, hogy rajta s Lónyayn kívül nemcsak nekem adták azon tilalmat; előbb már látta e parancsot Prónay Albert Lónyaynál. Midőn ma délelőtt Dubroviczkyhoz mentem, megköszönni, hogy ma tartandó kis gyűlésekre meghívtak, de egyszerűsmind megmondtam, hogy a ma értésemre adottak következtében nem fogok megjelenni, Prónay Albert kimondta, hogy ő azon parancsot még tegnap látta. Mind amellett megmondtam Aurélnak, hogy iránta viseltető barátságából s Lónyayért — ki irántam e napokban magát köszönetet érdemlőleg viselte — megteszem, hogy e tárgyról többet senkinek is — ki azt nem tudja — mostanság nem szólok. Fel is kerestem azokat, kiknek már mondtam s megkértem, ne beszélnek tovább.

22-ikén, Csütörtök. Sternnel és Friedmannal alkudozás folyt. Stern nem akarja az általam feltett egyezés azon pontját elfogadni, miszerint ha a gubicsból, miután ő a 3 ezer mázsát kiveszi, nem marad nekem ezer mázsa, az egész béke meg nem történtenek tekintessék. Friedmann is nehézségeket tesz, nem akarja nyilván kifejezve elismerni, hogy ő nem volt kompanista. Azt is proponáltam Sternnek, hogy vegye ő az egész gubics-mennyiségek $\frac{3}{4}$ -ét s $\frac{1}{4}$ maradjon nekem. Ezután Csapónál voltam, onnan Bezerédyvel Budára Mariehoz ebédre.

Ott volt Tänzerné, Charlotte s még egy pár asszony. Budán s a várban és asszonyi körökben nagyon zengik dicséretemet. Beh kár, hogy ez nem 20 éves koromban történt, minő boldoggá tett volna akkor ezen közhódolat. De bár legalább történék vala, midőn még valamivel többre becsültem az emberi csodát, mint most. Mi örömet okozzon azok hódolása, kiket — néhány kivételt oda nem számítva — csak azért nem utálok, mert még arra sem tartok érdemesnek?

A kaszinóban Széchenyi többek előtt beszélt a most teendőkről s igen jól. Sokban egészen összehangzik az én nézeteimmal s némely gondolatommal, mely már régóta van fejemben, példának okáért, hogy Pestet egy csatornával kellene körülvenni. Ő is azt véli, hogy a legfontosabb az erkölcsi felsegítés, t. i. azon biztosítás, hogy ily eset többé nem fordul elő, erre gát, Duna-tisztítás és regula, főkép a Csepel-szigetnél, etc. szükséges; ezeket az országnak kell tenni. A tett károk orvoslásában a nagyszerűbb és szükséges mód: az építési segédlem s az építésnek szoros felügyelet alá tétele, és ez a városnak s az adakozók által kinevezendőknak legyen kötelességök.

23-ikán, Péntek.

Helmeczyhez mentem. Szólni akartam neki, próbálná meg nevemet valamelyik tudósításba bele tenni, hadd lássuk, a Censor minő buzgalommal fogja kivonni. Még elé

sem kezdettem ezt, midőn az öreg mutatja mai lapját. Elbámultam, hogv nevem s minden mirólam van, nem maradt a rostában. Mit nem tud a megijedtség tenni: még egy Censort is a becsületességig tud porhanyósítani; de jöjjenek csak kissé víz borzalmaikból magukhoz, akkor jön valaki nekik az én nevemmel. Ha csak álmodhatnám is, hogy engem ily vastagon, szélesen beleigtatnak, meg kérem vala Mihályt, hogy előbb közölje velem.

A magasztalt sok adakozásból csak kevés igaz. Eleségszerzés és osztásra sem időm, sem módom nem volt a veszély óráiban; később pedig nem volt reá szükség. Károlyi Györggyel beszéltem volt, hogy ma 11 órakor jöjjünk a casinóba össze s kezdjük már valahára az aláírást. Én ezer frtot akartam aláírni s e végre az ezres banknótát már egy pár nap óta magamnál hordozám. Azért ennyit, mert Kézdi-Vásárhelynek is ennyit adtam volt, s ennyit írtam Kossuth számára is alá s mert ennyit, magamat kissé jól megszorítván, most adhatok.

Széchenyi még tegnap estve kért, mennék ma hozzá. Tíz óra után lépek be szobájába, fekve találom s nagyon rossz színben; az éjjel rosszul s ma reggel — mondja — kínos görcse volt. Egy falkát össze-vissza beszél, kormány, ingerültség, sok jó kezdetnek túlság általi elrontása (ein Stich mit der Mistgabel auf mich), reá is oda fenn haragusznak s haragusznak azért, mit felőlem, engem pártolva mondott; a

legszebb vállalatok összeeséssel fenyegetnek, — én annyiban voltam akadály —, oly sok kárt tettem, persze nem rossz szándékból, most etc. etc. Mind ennek következtében felszólítás (mi iránt már Károlyival s talán másokkal is, mondja, szólott): ne vegyek a mostani dolgokban semmi részt. „Vous avez fait votre tâche: hadd már a dolog elrendezését nekünk, vénaszonyoknak, kik azt, mit te, nem tehettük.“ Alá se írjak, vagy legalább igen keveset. „Lásd — úgymond — midőn Erdélyben azon elégett városnak annyit adtál s éppen annyit, mint herceg Ferdinánd: mindenek hiúságnak magyarázták s azt mondták, jobb lenne, fizetné terhes adósságait.“ Ha sokan ezt, mások egyebet mondtak, így plus minus se tollunt; de nem ezért történvén azon adás, hogy ezt vagy amazt beszéljék, mindegy, bármit beszéltek is. — Az adósságfizetésre nézve felelék Széchenyinek — mondván —, hogy ebben volna igazsága annak, kinek pénzét vagy kamatját eltartóztatam volna ama, vagy más oly színű kiadásaimért, de — habár vannak is adósságaim, de tartozásaim fizetése rendben van s foly, s kívánom, hogy ama gáncsolóknak egyike se legyen rosszabb pénzügyi állapotban mint én, ki 8 vagy tízszer több vagyonnal bír, mint amennyi teher nyomja, az tönkre csakugyan nem juthat. Széchenyi továbbá felszólított, hogy különben is a tanácskozásokban részt ne vegyek, ülésekben meg ne jelenjek, s ne is sokat mutassam itt Pesten magamat, sőt távoz-

zak innen el. Miután ezen kellemetlenségek egész tömegét kitálalta, azon proposícióval állott elő, hogy mivel feleségét, ki most Cenkre ment, szeretné, ha ide visszajönne: ha ő betegsége miatt érte nem mehet, menjek én s kísérem ide.

Valóban midőn valakinek ily kiküszöbölési, ily ebrúdon kivetési szolgálatot tennék, nem lenne bátorságom ugyanazon óranegyedben tőle számomra kérni egy szívességet. A jó István grófnak okoskodásait és következtetéseit, igaz, hogy nem értettem s az én logikámmal nem tudom felfogni, hogy a jótételeknek mit ártson, ha én is jót teszek; hogy miért kelljen magamat éppen most elvonnom s inkább mint eddig; s miért legyen az én jelenlétem kárttevőbb most, midőn a kormány emberei is kijelelnek s dicsőítésekkel halmoznak, mint eddig, míg nyilván kerültek és üldöztek. Szintoly kevésbé tudtam átlátni, hogy befolyásom s ittlétem mit ártson nekem, ellenben visszavonulásom mit használjon ügyemnek.

Ha Széchenyi nem beteg, úgy nyiltan kimondom neki, hogy elmélkedését épületesnek nem találtam s abból legkisebbet sem okultam, s elmondom, hogy mind a haza ügyének, mind nekem semmi sem lehetne ártalmasabb, mintha éppen azok, kiket azon ügy és személyem barátjának tartanak, személyemet, mely már amaz ügynek is képviselője, maguk kitaszítják maguk közül. Megmondottam volna ezeket s még sok egyebeket, de magam elhatározása

csakugyan az lett volna, így — minden észrevételek tétele nélkül — lőn, t. i. hogy igenis vissza fogom magamat mindentől vonni s innen is eltávozom, mihelyt a körülmények engedik. Egyébiránt, ha felesége idekísérése által neki szolgálhatok, örömet teszem s Istenemre örömetesebb, mint eddig akármikor tettem volna.

Így mindenfelől nemcsak üldözve, de kitaszítva lenni, így extra omne commertium humanum állíttatni s még pedig barátjai által — furcsa situatio. De hiszen csak egy lépés az eddigi s már annyira ismert úton. Tűrésére jó inak kellene, de azok hál' Istennek vannak.

Csapónál ebédeltem. Bezerédy ma reggel hazautazott. Voltam Vay Miklóséknál, Teleki Samuéknál, Vayék roskadozó házokból Telekiékhez költöztek. Szegény Fischernét (a füredit) felkerestettem, az invalidusoktól egy fogadóba vittem, nagyon beteg. Estve Kelemenékkal, — rosszul voltam...

WESSELÉNYI.

*Ki tudja vaj', mit érezhet a mester
mikor kész művén többé nem javít, —
csak hátrább áll — s büszkén, elégedetten
mellére fonja fáradt karjait...
mit érezhet a vándor, ki szívében
soha nem érzett titkot rejteget...
s mit az, ki bús, — de percnyi mámorában
kiejtheti nagy és dicső neved.*

*Nem zsenge bokrok rejtekében szültek:
Vulkánoknak vagy bajnok-gyermeke!
Nem árnyék: Fény; Bolygó lehetsz, amelynek
káprázatában — Lényed szelleme.
Roppant kebledben ritka szív doboghat,
nincs honfivér: lüktetőbb, mint — Tied;
magyarságodnak forró honszerelme
nem volt Tiednél izzóbb senkinek!*

*Talán Demosthenesnek éke — szádon
az ékesszólás, mely oly mesteri,
És amíg dalt, imát, zenél az ajkad,
vihar zenéjét vélik zengeni.
Dicső! Alig multál kicsiny-hatéves...
apád kevélyen lóra ültetett.
Te féltél, mire bösz apád kiáltott:
„Wesselényinek félni nem lehet!“*

*E dacot hagyta örökül apád Rád
 s a „Nagy“ jelző árnyékként rádtapadt.
 Emlékszel-e, mint a Duna dühében
 áttörte a vén, korhadtt gátakat...
 s mint zúgva omló, forró lávatenger,
 a gyilkos víz árja futott... futott...
 elvitte a kis kunyhók nádtetőit
 s a palotákkal meg nem alkudott.*

*Te vízrekelve, ringó csónakodban
 lehetsz Noé most — zajduló vizen.
 Ezreknek ajkán milljó vészkiáltás
 sikongó jajja Lelkedért izen!...
 És most a százév szürke háttéréből,
 mikor az árnak véres habja ér,
 karunk a régvárt Rév felé kitérve,
 kiáltozunk: egy Wesselényiér'!*

E költemény szerzője *Tamás (Tancsa) Tihamér*,
 iskolánk III. C) osztályának növendéke.

JEGYZETEK.

A szöveget, némi kihagyással, úgy adjuk, amint azt a Vasárnapi Újságban P. Szathmáry Károly, 1888-ban kiadta volt. Néhány, nem az árvízre vonatkozó sort hagytunk ki. A helyesírás tekintetében eltértünk az eredetinek régies és következetlen módjától s az egészet *mai* helyesírásra írtuk át. Meghagytuk azonban mondatszerkezeteit és tulajdonneveit úgy, ahogy Wesselényi írta le őket. Úgy gondoltuk, ezek tükrözik a nagy hazafi lelkét, nem pedig a *cz*, vagy a *ts*. A napló közlését ott hagytuk abba, ahol a Vasárnapi Újságban is megszakad; ami azután jön, már nem vonatkozik az árvízre. Főleg a régi utca-neveket magyarázzuk, egy-két idegen szót. Közismert történelmi neveket nem magyarázunk és a W. családi és baráti köréhez tartozó, egyébként jelentéktelen szereplőket sem. A szövegben előforduló latin idézetek, kifejezések fordítását a jegyzetek után közöljük.

* * *

Akáci-u.: Akácfa-u.

asszesszor: királyi bírósági ülnök, akinek az országgyűlésen is szavazata volt.

Franciskánus piac: Ferenciek-tere.

Fűzfa-u.: Dohány-u.

Gyöngytyúk-u.: Gyulai Pál-u.

Hatvani-út: Rákóczi-út egyrésze.

Hatvani-u.: Kossuth Lajos-u.

Helmeczy Mihály, író, Kazinczy Ferenc lelkes híve (1792—1852), Széchenyi lapjának, a Jelenkor-nak szerkesztője. Nagyon buzgó, sőt erőszakos nyelvújító volt. („Helmeczy, aki a szavakat elemetszi.“)

János: W. komornyikja.

homeopathia: „hasonszenvi gyógymód“, elavult gyógyítási mód, mely akkoriban divatos volt.

Iskola-u.: 1875 óta Kúria-utca.

József-utca három részből állott: Nagy tavasz-u., Kis tavasz-u. és a Nagy homok-u. Az utóbbi megfelel a mai Erdélyi-utcának.

Kalap-utca ma: Irányi-utca.

Kerepesi-út: Rákóczi-út.

Kelemen: W. jószágigazgatója.

Kis kereszt-u.: Kazinczy-utca.

Kismező-u.: a mai Csányi-utca és folytatása a Klauzál-u.

Kiss Károly: W. ügyvédje és jogtanácsosa.

Kolbacher-u. (helyesen: Kohlbacher-u.): a mai Reáltanoda-u.

Leopold-utca, ma: Váci-utca.

Nagyhid-u.: Deák Ferenc-u.

Nagykereszt-u.: Kazinczy-u.

Országút, 1875 óta Múzeum-körút és Károly-körút, ma: Károly király-út.

Ősz-utca: Szentkirályi-utca.

Ötpacsirta-u.: Eszterházy-u.

Pacsirtamező-u.: a mai Király-utcának egyrész volt, (a Gyár-utcán, mai Jókai-utcán túl való rész).

Perszonális: magyar kir. személynök.

Sándor-u.: Főherceg Sándor-u.

Schodelné (teljes nevén: Schodelné Klein Róza) színésznő, európai hírnevű magyar énekesnő volt, Kolozsvárott született és 1854-ben, Nyíregyházán halt meg. 1837 óta itthon is nagy sikerei voltak drámai és tragikai szerepekben.

Sebestyén-tér, régebben Gabona-piac, Búza-piac, Fehér rózsater, ma már nincs meg, beépült.

Serfőző-u.: Sörház-u.

Sóház-u. ma: Közraktár-u.

Stáció-u., Nagy-Stáció-u., ma: Baross-utca.

Szarka-u.: Páva-u.

Szél-u.: Nádor-u.

Széna-piac, 1903-óta Tisza Kálmán-tér.

Theatrum-u.: Galamb-u.

Úri-utca: Petőfi Sándor-u.

Veréb-u.: Fecske-u.

Városmajor-u.: Főherceg Sándor-u.

Zsibárus-u.: Párizsi-u.

* * *

A szövegben előforduló latin és francia szövegek fordítása.

(35. l.) „De nem dísztelen portól szennyesen.“

(49. l.) „Ne vegyen részt a kormányzat rendelkezéseinek végrehajtásában.“

(49. l.) „...Szabály szerint nem engedhető kormányzathoz.“

(54. l.) „Többé-kevésbé kiegyenlítik egymást.“

(54. l.) „Ön megtette kötelességét.“

(56. l.) „Minden emberi érintkezésen kívül.“

Felelős kiadó: Dr. Bankó Lajos.

27.340. — K. M. Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering R.)

15. **Bessenyei György:** Anyaioktatás. (Budapesti II. ker. áll. tanítónőképző-intézet, Sebestyén Erzsébet tanár.) Ára 1— P.
16. **Bessenyei György:** Magyarság. A magyar néző. (A budapesti Mátyás király-reálgimnázium „Mátyás király“ önképzőköre. Gazdag Lajos, Horváth L. László, Kovács Miklós, dr. vitéz Polgáry István tanár.) Ára 1— P.
17. **Hajnal Mátyás:** Az Jesus szívét szerető sziveknek ájtatosságára. 1629. (Budapesti Szent Margit-leánygimnázium.) Ára 2— P.
18. **Péterfy Jenő** dramaturgiai dolgozatai. Harmadik sorozat. (A budapesti Bolyai-reáliskola önképzőköre. Dr. Lányi Ernő tanár.) Ára 1— P.
19. **Péterfy Jenő** dramaturgiai dolgozatai. Negyedik sorozat. (Budapesti Berzsenyi Dániel-reálgimnázium. Dr. Halász László tanár.) Ára 1-50 P.
20. **Pázmány világa.** (Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. Dr. Brisits Frigyes tanár.) Ára 4— P.
21. **Tragédia magyar nyelven.** Az Sophocles Electrájából nagyobb részre fordítottatott Pesti Bornemisza Péter deák által. (Br. Diószeghy Erzsébet.) Ára 1— P.
22. **Riedl Frigyes:** Vajda, Reviczky, Komjáthy. (A kaposvári egyesületi leánygimnázium önképzőköre. Dr. Biczó Ferenc tanár.) Ára 2-50 P.
23. **Berzsenyi Dániel:** A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul. (A kaposvári községi fiú felső kereskedelmi iskola önképzőköre. Dr. Merényi Oszkár tanár.) Ára 1— P.
24. **Régi magyar folyóiratok szemelvényekben.** Athenaeum, Életképek, Hölgyfutár. (Budapesti áll. Szent László-reálgimnázium. Dongó Orbán tanár.) Ára 1-50 P.
25. **Baresay Ábrahám költeményei.** (A budapesti Verbőczy István-reálgimnázium VIII/A. osztálya. Szira Béla tanár.) Ára 2— P.
26. **Riedl Frigyes:** Madách. (A budapesti Ráskai Lea leánylíceum Riedl Frigyes önképzőköre. Dr. Hanvai Ilona, dr. Feltóthy Anna tanár.) Ára 2— P.
27. **Madách Imre levelezéséből.** (A pesti izr. hitközség reálgimnáziumának önképzőköre. Dr. Komlós Aladár tanár.) Ára 1.50 P.
28. **Horvát István Magyar Irodalomtörténete.** (A debreceni ref. gimnázium és a Dóczy-leánygimnázium ifjúsága. Dr. Pap Károly egyetemi tanár.) Ára 1-50 P.

29. **Magyar reneszánsz írói.** (A budapesti Berzsényi Dániel-reálgimnázium ifjúsága. Dr. Kardos Tibor tanár.) Ára 2— P.
30. **Greguss Ágost: Írói arcképek.** (Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. Dr. Mellinger Kamilla tanár.) Ára 4— P.
31. **Karaes Ferencné Takács Éva válogatott munkái.** (Kecskeméti Horthy Miklós ref. tanítónőképző-intézet tanári testülete és tanulóifjúsága. Dr. Evva Gabriella tanár.) Ára 1.50 P.
32. **Versegly Ferenc: Rikóti Mátyás.** (Szolnoki állami reálgimnázium és a városi fiú felső kereskedelmi iskola ifjúsága. Dr. Pauka Tibor, Kemény László tanár.) Ára 2.50 P.
33. **Vachott Sándorné: Rajzok a multból. Emlékiratok.** (Szemelvények.) (Budapesti Baár-Madas református leányliceum önképzőköri ifjúsága. Papi Biró Izabella tanár.) Ára 1.50 P.
34. **Szeged a régi magyar irodalomban.** (Szegedi Református Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Bethlen Gábor köre. Bakó László ref. lelkész. Ára 1.50 P.
35. **(Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1651. I.** A budapesti Ranolder-intézet r. k. tanítóképző növendékeivel sajtó alá rendezte és kiadta Raffaelli R. Raffaella nővér, tanár. Ára 3-50 P.
36. **Sopron a régi magyar irodalomban.** Sajtó alá rendezte dr. vitéz Házi Jenő dr. Augusztinovicz Elemér tanár közreműködésével. Kiadta a soproni állami Széchenyi István gimnázium ifjúsága. Ára 2 P.
37. **Riedl Frigyes: Vörösmarty Mihály élete és művei.** Sajtó alá rendezte dr. Szentgyörgyi László tanár. Kiadta a budapesti V. ker. áll. Berzsényi Dániel gimnázium V., VII., VIII. osztálya. Ára 3 P.
38. **(Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1651. II.** A budapesti Ranolder-intézet r. k. tanítóképző növendékeivel sajtó alá rendezte és kiadta Raffaelli R. Raffaella nővér, tanár. Ára 3-50 P.
39. **(Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1675 és 1703. III.** A budapesti Ranolder-intézet r. k. tanítóképző növendékeivel sajtó alá rendezte és kiadta Raffaelli R. Raffaella nővér, tanár. Ára 3-50 P.

40. **Báró Wesselényi Miklós naplójából.**

Dr. Bankó Lajos főigazgató előszavával, Dr. Rubinyi Mózes igazgató irányításával. Ára 1 P.